

COVID-19 TANISININ HASTALAR ÜZERİNDEKİ SOSYAL ETKİLERİNİ ARAŞTIRMAK: KÜRESEL SALGINDA YENİ ARAŞTIRMA OLANAKLARI¹

Göksel Altınışik Ergur², Enes Kabakcı³

Öz

COVID-19 küresel salgını söz konusu olduğunda, *sosyali* bu denli etkileyen bir süreci incelemek için gereksinim duyulan araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesi şarttır. Alışlagelen pratiklerin – hastalığın bulaşma riski açısından– güvenli olmadığı ya da çeşitli kısıtlamalar nedeniyle sürdürülmesinin olanaksızlaştığı mevcut durumda iki olasılık gündeme gelmektedir: (a) süregelen pratiklere belirsiz bir süre için ara vermek ya da (b) bulaşıcı hastalıkla ilişkili riskler olmaksızın araştırma yapmanın temel ilkelerinden ödün verilmeden uyarlanan yeni teknik ve yöntemlere başvurmak. Böylece iletişimi hastalık bulaşma risklerini ortadan kaldırarak sürdürmeye olanak tanıyan sanal ortamlar, sosyal bilim araştırmalarında geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Nitel araştırma süreçlerine çevrimiçi anket ve mülakat uygulamaları çok daha yoğun bir şekilde dâhil olmuştur. Belirli durumlarda çevrimiçi – görüntülü– görüşmelerin, söylem analizine dayanan nitel araştırma yöntemleri açısından bazı yararları olduğu düşünülebilir. Bu şekilde derinlemesine görüşme yapılarak COVID-19 küresel salgınının toplumsal etkileri üzerine gerçekleştirdiğimiz ve sosyoloji yüksek lisans tezi olarak sunduğumuz araştırmamızın evreni, küresel salgının ilk üç ayında Türkiye genelinde hastanede yatarak tedavi gören COVID-19 hastalarından oluşturmaktadır. Bu makalede, araştırma bulgularından ziyade değişen saha kavramı ve veri toplama teknikleri, yeni araçların sunduğu imkânlar ve kısıtlılıklar, araştırmacı ve katılımcıya güven, etik kodların gözden geçirilme gerekliliği gibi konuların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Deneyim birikimi aktarılırken aynı zamanda ilişkili kavramların bilimsel yayınlar eşliğinde tartışılması, nitel araştırma tasarlayacak bilim insanlarına katkı sunmaya yöneliktir. Küresel salgın sürecindeki bu araştırma deneyimimiz, çevrimiçi derinlemesine görüşme tekniğinin; sahaya erişme ve yüz yüze görüşme yapmak için maliyeti azaltan, seyahat gerekliliğini ortadan kaldıran, etik ve araçsal açılarından geleneksel yöntemlerin yerini almaya aday bir seçenek olduğunu göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Nitel araştırma, Yüz yüze görüşme, Derinlemesine görüşme, Çevrimiçi, İnternet temelli iletişim, COVID-19, Medikal sosyoloji.

¹ Bu makale, yüksek lisans tezinin araştırma yöntemleri odağından hareketle üretilmiştir: (2021). COVID-19'un Sosyal Etkileri: Tanı, Tedavi ve Taburculuk Süreçlerine İlişkin Toplumbilimsel Değerlendirme (Tez no: 692234).

² Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi, Göğüs Hastalıkları Anabilim Dalı, Denizli, Türkiye, gaergur@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6869-1301

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye, ekabakci@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6083-8460

RESEARCHING THE SOCIAL IMPACTS OF COVID-19 DIAGNOSIS ON PATIENTS: NEW RESEARCH OPPORTUNITIES IN THE PANDEMIC

Abstract

When it comes to the COVID-19 Pandemic, an extraordinary event that has such social impacts, it is not surprising that the research methods needed to be reviewed with diversifying approach. In the current situation where the usual practices are not safe –due to the risk of disease transmission– or it is impossible to continue due to various restrictions, two possibilities come to the fore: to suspend the ongoing practices for an indefinite period or to resort to new techniques and methods that can be applied free from the risks but by continuing to follow the basic principles of the previous ones. A wide area has been opened to virtual environments where it is possible to maintain communication by eliminating risks. With the pandemic, online survey and interview applications have been more intensely involved in qualitative research processes carried out in different disciplines. In certain situations, online –face-to-face/video– interviews may be considered to have some benefits in terms of qualitative research methods based on discourse analysis. The universe of our research, which we studied the social effects of the COVID-19 Pandemic by making in-depth interviews via using that method and presented as a sociology master's thesis, consists of COVID-19 patients who received inpatient treatment throughout Turkey in the first three months of the pandemic. In this article, it is aimed to evaluate issues such as the changing field concept and data collection techniques, the possibilities and limitations of new tools, trust in the researcher and the participant, the necessity of reviewing ethical codes, rather than research findings. While the accumulation of experience is transferred, the discussion of related concepts with the scientific articles might contribute to the scientists who will design qualitative research. The use of online in-depth interview technique that our research experience in the pandemic times has mainly based on seems to be a good candidate to replace traditional methods in terms of ethics and instrumentality, reducing the cost of accessing the field and conducting face-to-face interviews, eliminating the need for travel.

Keywords: Qualitative research, Face-to-face interview, Deep interview, Online, Internet-based communication, COVID-19, Medical sociology.

1. GİRİŞ

COVID-19 salgınının küresel karakteri, hastalığın gerek tıp alanındaki yaklaşımlar gerekse toplumsal pratikler üzerine değişen yoğunluktaki etkilerinin çok geniş bir yelpazede hissedilmesine yol açmıştır. Hastalığın biyolojik yönleriyle ilişkili olarak bilimsel kanıtlara gereksinim duyulması, özellikle tedavi konusunda farklı Coronavirus türlerinin neden olduğu SARS ve MERS salgınlarından edinilen bilgilere dayalı tedavi etkililik çalışmalarının (kimi zaman güvenlik kısmı daha arka planda bırakılarak) hızlı bir şekilde yayımlanmasını beraberinde getirmiştir. Oysa Kohler'in de belirttiği gibi bilim insanları gerçeğe ulaşmak adına bulgularına ilişkin güvenilirliği ve geçerliliği yüksek kanıtları, geçersiz hipotezleri dışlamak için ek kontroller yapmayı ve uzun zaman alan değerlendirme süreçlerinde karşılaşılan sorunlara sabırla dayanmayı yeğler. Kohler ayrıca başta tıbbi ve epidemiyolojik alanlarda olmak üzere alınacak önlemlerin, atılacak adımların kanıta dayalı olabilmesi için çok miktarda bilgiye acil olarak ulaşmak yönünde beklentiler ortaya çıktığı belirtilmektedir (2020, s. 93). Nicel ve alışlageldiği gibi çok sayıda hasta üzerinde belirli deney ilkelerine bağlı kalınmadan yapılmış araştırmalara ilişkin, standart hakem değerlendirmesi sürecinin sonuçlanması dahi beklenmeden bilim insanlarının ilgisine sunulmuş makaleler saygın dergilerde yer almıştır. Anket araştırması yöntemleri açısından standart sürecin değiştiğine işaret etmek üzere, bir derginin makaleler için çağrı yapması ile derginin o sayısının yayımlanması arasındaki sürenin iki aydan kısa olduğu, genelde de makalelerin hakem yorumları ya da yazarların yanıtlarıyla birlikte yayımlandığı belirtilmektedir (Kohler, 2020, s. 93). Kısacası, nicel araştırmaların temelini oluşturan pozitivist, ampirik yaklaşımın katı bilimsel kurallarını gevşetmek suretiyle küresel acil durumun gereksinimlerini karşılayacak yeni yollara bir yöneliş söz konusu olmuştur.

İnternet temelli araştırma yöntemleri ilk olarak küresel salgın sürecinde gündeme gelmemiştir. Öncesinde de yüz yüze yöntemlerin sahaya uzaktan ulaşmak için uyarlanması ve internetteki etkileşimlerin araştırılması hakkında yayımlanan yöntemsel çalışmalar bulunmaktadır (Benfield ve Szlemko, 2006; Dodds ve Hess, 2021, s. 7). Ayrıca söz konusu salgının hemen başında, daha sonra benzer olağanüstü durumlara özgü yaşanması muhtemel tehditler bakımından çevrimiçi araştırmaların değerine işaret edilmiş, yaşanmakta olan küresel olağanüstü durumun doğurduğu gereksinimleri karşılamak üzere sosyal bilimsel araştırmaları en hızlı biçimde gerçekleştirmenin önemi vurgulanmıştır (Bavel ve ark., 2020, s. 467). Matthewman ve Huppertz'in ifadesiyle bu salgında "imkânsız denen pek çok şey gerçekleşmiş ve kendimizi benzeri görülmemiş bir deney ortamında buluvermemizin ardından bu canlı laboratuvar sosyolojik analiz için uygun bir ortam sağlamıştır" (2020, s. 675). Ayrıca Howlett, fiziksel mesafenin korunması gerektiğinde daha fazla kullanım alanı bulan çevrimiçi araştırma yöntemlerine ilişkin metodolojik ve epistemolojik sorulara yanıt aradığı makalesinde küresel salgında yaşam pratiklerinin birçoğunun çevrimiçi ortamlara taşınması nedeniyle daha önce olduğundan daha kolay bir uyarlama gerçekleştirileceği görüşünü ileri sürmektedir (2021).

Sosyali bu denli etkileyen küresel bir süreci incelemek için gereksinim duyulan araştırma yöntemlerinin çeşitlenmesi şartıdır. Alışlagelen pratiklerin –hastalığın bulaşma riski açısından– güvenli olmadığı ya da çeşitli kısıtlamalar nedeniyle sürdürülmesinin olanaksızlaştığı mevcut durumda iki olasılık gündeme gelmektedir: (a) süregelen pratiklere belirsiz bir süre için ara vermek ya da (b) söz konusu risklerin en aza indirildiği ancak öncekilerin temel ilkelerinin korunduğu yeni teknik ve yöntemlere başvurmak. Bu noktada, riskleri ortadan kaldırarak iletişimi sürdürmenin mümkün olduğu sanal ortamlara geniş bir alan açılmıştır. Küresel salgınla, farklı bilim dallarında gerçekleştirilen araştırma süreçlerine çevrimiçi anket ve mülakat uygulamaları çok daha yoğun bir şekilde dâhil olmuştur. Bu istisnai dönemde internet temelli iletişim, haberleşmeden tele-tıbbı, eğitimden alışverişe kadar gerek gündelik gerekse mesleki kullanım bakımından hiç olmadığı ölçüde yaygınlaşmıştır.

İnternet temelli iletişimin bu araştırmada video aracılı görüşme biçimde olması, bir yandan fiziksel mesafeyi olabilecek en güvenli biçimde koruyabilmeyi sağlarken diğer yandan da maske olmaksızın yüz yüze iletişim avantajı sunmaktadır. Collins, herkes maske kullandığında insanların ne

söylediğini duymanın güçleştiğini, karşımızdakinin dudaklarını ve mimiklerini görmediğimiz zaman kaçırduğumuz sözcükleri tamamlamada kullandığımız ipuçlarından mahrum kaldığımızı, ayrıca dinleyen yüz ifadeleriyle verdiği geribildirim sayesinde söyleneni düzeltme olanağının ortadan kalktığını, böylece de gündelik sıradan karşılaşmalarda bile maskeli etkileşimin yanlış anlamaları artırdığını, seslerin yükseltilmesine, bazen de sinirli ifadelere yol açabildiğini belirtmektedir (2020, s. 486). Küresel salgın başından beri uygulanması önerilen kurallar çerçevesinde, fiziksel olarak bir arada iken konuşmayı sürdüren kişiler, aralarındaki mesafeyi koruyup ayrıca birlikte geçirdikleri süreyi kısıtlı tutma zorunluluğu yanında maskelerini de uygun biçimde takma yükümlülüğü taşımaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurularak, belirli durumlarda çevrimiçi –yüz yüze/görüntülü– görüşmelerin, söylem analizine dayanan nitel araştırma yöntemleri açısından bazı yararları haiz olduğu düşünülebilir.

Söz konusu süreçte COVID-19 salgınının toplumsal etkileri üzerine gerçekleştirdiğimiz ve sosyoloji yüksek lisans tezi olarak sunduğumuz araştırmamızın evreni, hastanede yatarak tedavi görmüş COVID-19 hastalarından oluşturmaktadır. Özellikle küresel salgının ilk üç aylık döneminde Türkiye’deki farklı hastanelerde tedavileri tamamlanarak taburcu olan kişilere ulaşılması amaçlanmıştır. Bu konunun seçilmesindeki temel etken, araştırmacının aynı zamanda göğüs hastalıkları uzmanı olup hekimlik pratiğinin COVID-19 hastalarının tedavisini de içermesiydi. Yüksek lisans tez konusunu belirlemeye hazırlanan araştırmacı, bir yandan hastalığın biyolojik yönüyle yoğun biçimde ilgilenirken diğer yandan da hastalarının maruz kaldığı toplumsal etkilerin ancak sosyal bilimsel araştırma yöntemleriyle sistematik bir şekilde değerlendirilebileceğini fark etmiştir. Tez konusunun netleşmesinin ardından araştırmanın evreni, örnekleme ve katılımcılara yöneltilen mülakat soruları belirlenmiş, İ.Ü. Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan ‘onay’ alınmıştır (Tarih ve Sayı: 23/07/2020-83423).

Araştırmada, Türkiye genelinde erişilebilen COVID-19 hastalarıyla çevrimiçi derinlemesine görüşmeler yapılarak tanı almaya ilişkin mediko-sosyal hususlar, yalıtım koşulları, mahremiyet, damgalama/dışlama, sosyal ilişkiler ve mesleki etkilenmeler ele alınmıştır. Yüksek lisans tezi, tez jürisi tarafından kabul edilmesinin ardından “Cam Duvar Ardındaki COVID Hastaları” adıyla kitaplaştırılmıştır (Altınışik Ergur, 2021). Bu makalede, araştırma bulgularından ziyade değişen saha kavramı ve veri toplama teknikleri, yeni araçların sunduğu imkânlar ve kısıtlılıklar, araştırmacı ve katılımcıya güven, etik kodların gözden geçirilme gerekliliği gibi konuların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Küresel salgına karşı uygulanan kısıtlamaların geniş bir sosyokültürel yelpazede ve tedaviye erişilen merkez çeşitliliğini de içerecek bir örnekleme ulaşmanın zorluğu bu araştırma bağlamından bakıldığında nitel araştırmalarda değişen saha kavramına dair söylenebileceklerin başında gelmektedir. Bu zorluk, araştırmacının sosyal bir sermaye olarak görülebilecek mesleki ilişki ağı sayesinde aşılabılmıştır. Ülkenin farklı kliniklerinde COVID-19 hastalarını tedavi eden göğüs hastalıkları uzmanlarıyla bilgi ve deneyim paylaşımı konusunda yakın bir iş birliği içinde olmanın sağladığı avantajla araştırmacı hekim, tanımlandığı niteliklere uygun COVID-19 tanısına yönelik tedavi sonrası taburcu olmuş hastalarına daveti ulaştırmalarını talep ederek araştırmanın içeriğine dair bilgilendirme metnini meslektaşlarına mesleki ilişki ağı üzerinden göndermiştir. Daveti kabul eden hastaların iletişim bilgileri edinilip bu katılımcılara ulaşıldığında, tedavi aldıkları hekimlerin bir meslektaşıyla deneyimlerini paylaşmak konusunda oldukça hevesli oldukları görülmüştür. Araştırmacının mesleki konumu katılımcılarla bir güven ilişkisi sağlanması ve görüşmelerin sorunsuz bir şekilde ayarlanması konusunda özel bir kolaylık sağlamıştır.

Katılımcıların tedavi süreci deneyimlerine odaklanan araştırma kaçınılmaz olarak kişisel sağlık verilerine temas edeceği için gerek sosyal bilimler gerekse de tıbbi açıdan özel etik bir sorun da

barındırmaktadır.⁴ Bu araştırmada çevrimiçi yüz yüze görüşme tekniği kullanılacağından bilgilendirilmiş gönüllü onam formu, görüşme öncesinde internet aracılığıyla katılımcılara iletilmiş, görüşmenin başında form birlikte okunarak içeriği açıklanmış, nihayet görüşmecinin sözlü onamı alınarak mülakata başlanmıştır. Onam formunda da belirtildiği üzere görüşmeler sırasında yalnızca ses kaydı (görüşmecinin onayıyla, başlama ve bitiş anları özellikle belirtilerek) yapılmış, hiçbir görüşmede görüntü kaydı alınmamıştır. Yine taahhüt edildiği gibi ses kayıt dosyaları görüşmecilerin kimliği açık edilmeyecek biçimde adlandırılmış, transkripsiyonlarda da katılımcılar anonimleştirilmiştir.

Görüşmeler hem araştırmacı hem de görüşmeci için uygun olan bir zaman belirlenerek çevrimiçi ortamda yüz yüze gerçekleştirilmiş, hangi görüşme uygulamasının (WhatsApp, Skype, Zoom) kullanılacağı ise görüşmecinin tercihinine bırakılmıştır. İnternet üzerinden görüşme yapma olanağı ya da becerisine sahip olmayan kişiler, yakınlarından (genellikle çocukları veya torunları ya da eşleri) yardım almışlardır. Bir görüşmecinin kendini Türkçe ifade etme kısıtlılığı kızının tercüme desteğiyle aşılmıştır. Araştırmacının hekim kimliği ve ayrıntılı hasta görüşmesi (anamnez –tıbbi öykü– alma) deneyimi, görüşmecilerin hastalık öykülerinin alınırken kaçınılmaz olarak konusu açılan biyolojik sağlık bağlamındaki sorularının yanıtlanmasını kolaylaştırmış, bu durum ayrıca görüşmeci ile araştırmacı arasında özel bir güven ilişkisinin tesisine de katkı sağlamıştır.

Amaçlı örneklem ile kartopu ve azami çeşitlilik esasına göre belirlenen görüşmecilerin farklı şehirlerden olmalarına özel bir dikkat gösterilmiştir. Araştırmacının hâlihazırda görev yaptığı Denizli'deki görüşmeci sayısı, diğer illerdekilere nazaran daha fazla olsa da bu ildeki görüşmecilerin merkezdeki iki ayrı devlet, özel ve ilçe devlet hastanelerinden ve ayrıca aile hekimlerinin izlediği hastalar arasından seçilmesine özen gösterilmiştir. Böylece araştırmanın örnekleme; Adana (1), Ankara (3), Batman (1), Bingöl (2), Denizli (24), Diyarbakır (3), Fethiye (1), İstanbul (3), İzmir (1), Kuşadası (2), Kütahya (1), Manisa (1), Mardin (1), Muğla (1), Orhangazi (2), Rize (2), Samsun (1) ve Uşak (1) olmak üzere toplam 18 il ve ilçedeki hastalardan oluşmuştur.

Örneklem büyüklüğü belirlenirken, nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan veri doygunluğu (görüşmelerin artık yeni söylem unsurları içermemesi) için "her şeyi duydum" (heard it all) ölçütü kullanılmış; ifadeler birbirini tekrar eder hâle geldiğinde ve önemli ya da yeni bir söylem artık ortaya çıkmadığında (Jiménez-Rodríguez ve ark., 2020) görüşmelere son verilmiştir. Tematik gruplama yapıldıktan sonra geniş bir yelpaze oluşturacak miktarda söylemin her bir kod altında yeterince biriktiği görüldüğünde ise veri doygunluğunun yanı sıra kod doygunluğuna da erişildiği anlaşılmıştır (Saunders ve ark, 2018, s. 1896). Küresel salgının ilanından dört ay sonra başlayan bu araştırma kapsamında toplam 51 görüşmeciye ulaşılmış; hasta deneyimlerinin zamansallığa bağlı bir farklılık arz etmemesi için görüşmeler kısa bir süre zarfında, (13 Aralık - 29 Ağustos 2020 tarihleri arasında) tamamlanmıştır. İlerleyen süreçte uygulamaya konulacak farklı protokol ve tedavi yöntemlerinin, hastaların deneyimlerini etkileme ihtimali de bu şekilde önlenmiştir.

Hastaların salgın deneyimini tartışmak üzere –demografik bilgilere dair olanlar hariç– 30 soru hazırlanmıştır. Küresel salgında alınması gereken önlemler arasında aynı fiziksel ortamda 5-10 dakikadan fazla bir arada bulunmamak ve kişisel koruyucu teçhizat kullanmak özellikle vurgulanmaktadır. Bu koşullar altında, görüşmeler için gerekli olan süre boyunca derinlemesine görüşmenin gerektirdiği biçimde yüz yüze iletişim kurmanın en güvenli yolunun, sanal/çevrimiçi ortamda bir araya gelmekten geçtiği düşünülmüştür. Görüşme formundaki soruların yanıtlanması, öngörüldüğü gibi yaklaşık 45 dakika sürmüştür. Farklı hastalık dönemlerinin toplumbilimsel açıdan farklı etkileri olabileceği düşüncesiyle tasarlanan sorular ise üç ana grupta toplanmıştır:

⁴ Roberts (2015), küresel salgın öncesi dönemde psikoloji alanındaki çevrimiçi nitel araştırmalara odaklanarak konuya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

- *Tanı öncesi dönem*; hastalık hakkında bilgi edinme yolları, korunma önlemlerinin yeterliliği, tahmin edilen –toplumsal bağlamda– bulaşma şekli, tanıya ilk tepki ve ailede tanı alan başka bir birey olup olmadığı üzerinden değerlendirilmiştir.
- *Yatış dönemi*; yalıtım uygulamasının koşulları, hastane çalışanlarının yaklaşımı ve kapatma/kapatılma olgusunun nasıl algılandığını kavramaya yönelik sorularla irdelenmiştir. Ayrıca o dönemde sosyal destek, aile ilişkilerinin etkilenmesi, hastaların mahremiyetlerinin ihlali ve damgalama/dışlama mekanizmalarına maruz kalma durumları ele alınmıştır. Hastalığın görüşme yapılan kişilerin çalışma hayatına etkileri hem yatış hem de taburculuk sonrası dönemlerde ekonomik durum ve iş kaybı açılarından sorgulanmıştır.
- *Taburculuk sonrası dönem* hakkında ise görüşmecilere; karantina sürecinin sosyal yaşama etkileri, karşılaşılan dışlanma-damgalanma davranışları (uzak durma ve kaçınma davranışları dışlanma, bu dışlanmada herhangi bir sıfat kullanılması damgalanma olarak adlandırılmıştır) ve sosyal destek deneyimleri üzerine bir dizi soru yöneltilmiştir.

Ses kayıtları görüşmeciler anonimleştirilerek yazıya dökülmüş, ifadeler tematik olarak tasnif edilerek kavramsal soyutlamalara olanak sağlayacak şekilde kodlanmış/etiketlenmiştir. Yinelene kodlar/etiketler ifade ettikleri ana gruplar altında toplanarak analiz edilmiştir. Katılımcı sayısı görece baş edilebilir düzeyde olduğundan, görüşme kayıtlarının analizi herhangi bir bilgisayar programına ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilmiştir. Analiz sonunda, COVID-19 hastalarının tanı, hastaneye yatış ve taburculuk sonrası dönemlerine ilişkin üç ana kod belirlenmiştir: mediko-sosyal konular, etkileşimsel kavramlar ve sermayeler. Araştırmadan elde edilen veriler ilgili bölümlerde çeşitli kuramsal yaklaşımlarla tartışılmış, görüşmeci ifadelerinden örnekler verilerek desteklenmiştir.

3. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmanın yöntemine ilişkin detaylar, COVID-19 küresel salgınının değişmek zorunda bıraktığı bilimsel araştırma pratiğine ait bileşenlerden birçoğunun tartışılmasına olanak verecek niteliktedir. Aynı zamanda hekim olan bir sosyolog araştırmacının yüksek lisans tez araştırması olması hasebiyle, sosyolojinin toplumsal etkilenmeleri onları deneyimleyenler üzerinden ele alma, bu şekilde tarihsel bir dönem olarak değerlendirilen bu küresel salgının sosyali dönüştürme yol ve yönlerini ortaya koyma amacı taşıyarak hem sağlık bakımından hem de sosyal anlamda etkilenen bir grup olarak hastalığı geçirmiş kişilere yönelmiştir. Tekin tarafından (2006), araştırılan konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alınmasına imkân veren, yüz yüze, birebir görüşülerek bilgi toplanmasına imkân veren bir veri toplama tekniği olarak tanımlanan derinlemesine görüşme tekniği, nitel araştırmalarda kullanılmaktadır. Kendileri de bu süreçte kullanageldikleri yöntemleri farklılaştırmak zorunda kalan Lobe, Morgan ve Hoffman, salgında yaşanan benzeri görülmemiş değişme ve parçalanma döneminde nitel araştırmacıların benzersiz olanaklar ve zorluklarla karşı karşıya kaldıklarını söylemektedir (2020, s. 1).

Küresel salgın öncesinde bilimsel araştırmalar kapsamında pek yaygın olmasa da kullanılmaya başlanan internet temelli iletişim uygulamaları, söz konusu süreçte derinlemesine görüşmeler için sağlık bakımından en güvenli seçenek hâline gelmiştir. Oldukça sınırlı kullanım alanında da olsa kendilerine yer açmaya başlayan uzaktan görüşmeye dayalı nitel araştırma yöntemleri, küresel salgının katalizör etkisiyle bir anda eskisinden daha çok gündeme gelir olmuştur. Bununla birlikte, kullanılan internet temelli iletişim ortamlarının güvenliği, mahremiyeti koruma zaafı (evde ya da başka ortamlarda çevredekiler tarafından duyulma olasılığı) ve çeşitli yeni ekipmanlara gereksinim (bilgisayar, kamera, mikrofon) gibi lojistik konuların düşünülmesini gerektirmiştir. Diğer yandan, sosyal araştırmanın en önemli başlıklarından biri olan etik ilkelerin korunması sorusu bu yöntemlere çekinceyle yaklaşılmaya neden olmaktadır (Lobe, Morgan ve Hoffman, 2020, s. 2). Teknik altyapıya erişim ve teknoloji okur-yazarlığı açısından toplumsal eşitsizlikler ise bir diğer itirazı oluşturmaktadır.

Dijital uçurum olarak tanımlanan (Önal, 2020) bu durumun araştırma sürecine ne derece olumsuz bir etkisinin olduğunu tam olarak saptamak olanaksızdır. Bu uçurumun kapanması makro ölçekte bazı önlemleri gerekli kılmaktadır. Kaldı ki teknolojik olanaklarını yakınları aracılığıyla da olsa kullanabilen kişilere hareket kısıtlamaları ve korunma önlemleri engeline takılmadan kısa bir süre içinde ve geniş bir coğrafi ölçekte ulaşabilmek başlı başına bir avantaj sayılmalıdır.

Bu çekincelerin farkında olunması çözüm arayışları için bir başlangıç noktası olabilir. Örneğin, görüşmenin gerçekleşeceği koşulları güvenlik ve mahremiyeti koruma önceliklerine göre oluşturmaya özen göstermek, başlangıçta araştırma bütçesi oluşturulurken örnekleme yer alacak kırılğan grupların maruz kaldığı eşitsizliği gidermeye yönelik harcamalara yer vermek bu arayışlar arasında sayılabilir. Fiziki ve çevrimiçi ortamlarda yüz yüze mülakat teknikleriyle yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlar arasında ne tür farklılıklar olduğu ise ancak salgın koşulları tamamen ortadan kalktıktan sonra yapılacak araştırmalarla, her iki tekniğin bir arada uygulanmasıyla elde edilecek bulgular mukayese edilerek görülebilecektir.

Collins'in değişen etkileşim ritüellerini ele aldığı makalesinde belirttiği gibi insanlık yüz yıllardır fiziksel olarak bir arada olma hâlinde yüz yüze iletişim kurmaktadır. Ancak bütün dünyayı etkisi altına alan olağanüstü bir durum olarak küresel salgın, alışlagelen bu pratiği insanların evlerine kapanmasını, toplu olarak bir arada olmaktan kaçınılmasını, maske kullanılmadan ve bir buçuk - iki metre uzakta durmadan başkalarıyla etkileşime girilmemesini dayatmak suretiyle etkilemiştir (2020, s. 477). Hem maske kullanımının hem fiziksel mesafenin korunmasının özellikle de gündelik yaşamlarını daha önce bu uygulamalarla temellendirmemiş insanlar arasında iletişim ve etkileşimi etkileme riski taşıdığı açıktır. Öte yandan hızla bulaşan bir virüsün neden olduğu kaygı (Coronafobia) (Asmundson ve Taylor, 2020), süregelen toplumsal olayları, aile içi ilişkileri, eğitimi, iş ve sağlık hizmet sunumunu yani neredeyse bütün toplumsal kurumları teknoloji ekseninde dönüştürmüştür.

Bu noktada önemli olan, geleneksel olarak ifade edilen eski yöntemlerin teknoloji temelli benzerleriyle değiştirilmesinin eş düzeyde etkililik sağlayıp sağlamayacağıdır. İnternetin iletişim devrimine yol açma potansiyeliyle insanlar arası etkileşimi değiştirmeye başlamasının yaklaşık otuz yıl öncesine tarihlenmesine karşın (Cairncross, 2001), o zamandan itibaren özellikle salgın, deprem gibi olağanüstü olaylar sırasında ön plana çıkıp kullanılmaya başlayan, ancak söz konusu dönem geçince yeniden unutulmuş teknolojik yöntemler günümüzde bir kez daha dünya sahnesinde görünür olmuştur. Oysa bu yöntemlerin geleneksel eşdeğerleriyle etkililik açısından fark göstermediğine ilişkin araştırmalar oldukça eskiye dayanmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Göğüs Hastalıkları polikliniklerinde tıbbi yönden değerlendirilen hastalar açısından fiziksel olarak bir aradayken yüz yüze hekimlik ile tele-tıp yöntemi kullanılarak yapılan hekimlik arasında tanı koyma ve nihai karara varma açısından fark bulunmadığı 90'lı yılların sonunda ortaya konmuştur (Pacht ve ark, 1998). Ayrıca Deakin ve Wakefield, kendi deneyimlerine dayanarak, çağdaş araştırmacıların geleneksel yüz yüze görüşme yönteminin yanı sıra Skype görüşmeleri ile de nitel araştırmalar gerçekleştirebileceklerinden söz etmişlerdir (2014). Karşılıklı güven tesisinin ve derinlemesine görüşmeye olanak tanıyacak biçimde her görüşmeciyeye uzun bir süre ayırma gereksiniminin birçok alandan daha yaşamsal olduğu sağlık hizmeti alma alanında olumlu sonuçlar bulunması, küresel acil durum teknolojiyi pek çok ülkede bu alana hızla sokmuştur. Sosyal bilimlerin bu sürecin dışında kalması, yaşanan olağanüstü durumun sosyal etkilerini tarihe not düşme sorumluluğunun ancak üzerinden zaman geçip koşullar yeniden eski düzene döndüğünde yerine getirilmek üzere ertelenmesi anlamına gelecektir.

Küresel salgının ilk üç ayında ülkemizde tanı alıp hastanede yalıtılarak tedavi edilen COVID-19 hastalarından oluşan sahanın hikâyesini nitel bir araştırmada, özellikle de derinlemesine mülakat tekniğiyle elde edilen ifadeleri analiz ederek sunmanın iki yararı öngörülmüştü: küresel salgından doğrudan etkilenen hastaların yaşadığı sürecin sosyal boyutlarını, dünya üzerinde ilk kez yaşanan COVID-19 küresel salgınının uyandırdığı ilgiye de karşılık gelecek özgünlükte ortaya koymak ve buradan üretilecek bilimsel bilgiyle ileride alınacak önlemlere rehberlik etmek. Araştırma, kitap olarak

yayımlanıp okuyucuyla buluştuğunda (Altınışik Ergur, 2021), bir görüşmecinin (33 yaşında, ev hanımı, ilkokul mezunu) yazışmalarımızda kullandığı şu ifadeler, araştırmanın nasıl bir yansıması olduğu konusunda fikir vermektedir:

“Bizim yaşadığımız mağduriyetleri başka vatandaşlarımız yaşamasınlar. Bizim kendi sesimizi duyuramadığımız yerlerde iç sesimiz olup bunu sizin herkese duyurmak istemeniz beni ayrı mutlu etti.”

Araştırmada yer alan görüşmeciler yaş, meslek, eğitim ve gelir düzeyi açılarından oldukça çeşitlilik arz etmekteydi. Bu da örneklemin temsil edici niteliğe oldukça yakın olduğunu göstermektedir. Ülke genelinde yürütülen bir araştırmada böyle bir çeşitlilik ve temsile ulaşmak ancak uzun bir zaman diliminde yoğun bir çaba sarf ederek ve yüksek bir maliyetle mümkün olabilir. Oysa çevrimiçi görüşmeler önemli düzeyde zaman ve çabadan tasarruf sağlamaktadır. Bu konuda daha somut veriler elde edebilmek için, örneğin ekipman ve internet erişim maliyetine karşı ulaşım masrafının ortadan kalkması üzerinden maliyet-etkinlik araştırmaları yapılmasına gerek duyulmaktadır.

Bir arayüz üzerinden iletişim kurmanın bazı kısıtlılıklara neden olacağı ileri sürülebilir. Ancak araştırma deneyimimiz bu görüşü desteklememektedir. Bu tez araştırması öncesinde hemşire ve hekimlerden oluşan görece daha homojen bir görüşmeci grubuyla gerçekleştirilen iki ayrı araştırmada (Ergur, 2020; Altınışik Ergur, 2021) aynı yöntem kullanılmıştır. Deneyimlenen durumların, bunların doğurduğu düşünce hatta duyguların derinlemesine paylaşımının çevrimiçi ortamlarda çok rahat yapılabildiğine tanık olunmuştur. Tez araştırması örneklemini heterojen bir nitelik arz etse de görüşmecilerin tamamında güçlü bir anlatma arzusu gözlemlenmiştir. Küresel salgın koşullarında aile üyeleri ve arkadaşlarla internet temelli iletişim kuran, uzaktan eğitim ya da çalışma süreçlerini deneyimleyen kişilerin maske ve mesafe engeline karşı, arayüz üzerinden iletişimi hiç de yadırgamadıkları müşahede edilmiştir.

Bu araştırma vesilesiyle internet temelli iletişim biçiminin etkililiğine bizzat tanık olduktan sonra, araştırmacı yine aynı dönemde ve benzer gerekçelerle (yakınması olan hastayla ilk görüşmenin belirsizliği ve riskin katlanarak artmış olması) hekimlik pratiğini tele-tıp üzerinden bütünüyle dönüştürmüştür. Böylece hiç değilse uzun süren ilk ayrıntılı görüşmeleri çevrimiçi –dolayısıyla güvenli bir mecrada– gerçekleştirip hastaların hastaneye gereksiz geliş-gidişlerini ve kalabalık bir ortamda beklemek zorunda kalmalarını önlemeyi başarmıştır. Salgın nedeniyle çekindikleri için hastaneye gidemediklerini söyleyen hastalar, internet erişimi ya da kullanma becerileri olmadığı hâlde bir yakınlarının yardımıyla sağlık hizmeti almaya devam edebilmektedirler. Bu yöntem, salgın sonrasında hibrid bir yöntemin parçası olarak da kullanılabilir olma özelliğine sahiptir. Süreç içerisinde karşılaşılabilecek kısıtlılıklar, onları aşmak için yeni yöntem arayışlarını da kuşkusuz beraberinde getirecektir. Küresel salgın sürecindeki bu araştırma deneyimimiz, çevrimiçi derinlemesine görüşme tekniğinin; sahaya erişme ve yüz yüze görüşme yapmak için maliyeti azaltan, seyahat gerekliliğini ortadan kaldıran, etik ve araçsal açılardan geleneksel yöntemlerin yerini almaya aday bir seçenek olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu seçeneğin uygun/gerekli koşul ve süreçlerde etkili bir şekilde, güven ve yetkinlikle uygulanabilirliği üzerine yönetsel çabaları artırmak önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Altınışık Ergur, G. (2021). *Cam Duvar Ardındaki COVID Hastaları*. Denizli: Raskolnikov Kitap.
- Altınışık Ergur, G., Nuhoğlu, Ş., Çobanoğlu, C., Çetin, N., Bostan, P., & Ergur, A. (2021). Adanmışlıktan Tükenmişliğe, Tükenmişlikten Vazgeçişe: COVID-19 Pandemisi'nde İstifa Eden/Emekli Olan Hekimlerin Çılgılığı. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 41(1), 73–102. <https://doi.org/10.26650/SJ.2021.41.1.0078>.
- Asmundson, G., & Taylor, S. (2020). Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV Outbreak. *Journal of Anxiety Disorders*, 70, 102196. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102196>.
- Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M. J., Crum, A. J., Douglas, K. M., Druckman, J. N., Drury, J., Dube, O., Ellemers, N., Finkel, E. J., Fowler, J. H., Gelfand, M., Han, S., Haslam, S. A., Jetten, J., Kitayama, S., ... Willer, R. (2020). Using Social and Behavioural Science to Support COVID-19 Pandemic Response. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460–471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>.
- Benfield, J. A., & Szlemko, W. J. (2006). Internet-Based Data Collection: Promises and Realities. *Journal of Research Practice*, 2(2), 1–15. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ805689.pdf> adresinden erişildi.
- Cairncross, F. (2001). *The Death of Distance: How the Communications Revolution Is Changing Our Lives*. Harvard: Harvard Business School Press.
- Collins, R. (2020). Social Distancing as a Critical Test of the Micro-Sociology of Solidarity. *American Journal of Cultural Sociology*, 8, 477–497. <https://doi.org/10.1057/s41290-020-00120-z>.
- Deakin, H., & Wakefield, K. (2014). Skype Interviewing: Reflections of Two PhD Researchers. *Qualitative Research*, 14(5), 603–616. <https://doi.org/10.1177/1468794113488126>.
- Dodds, S., & Hess, A.C. (2021). Adapting Research Methodology during COVID-19: Lessons for Transformative Service Research. *Journal of Service Management*, 32(2), 203–217. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0153>.
- Ergur, A. (2020). *Ateş ve İhanet: Sağlık Çalışanlarının COVID Kliniğinde Deneyimleri*. Denizli: Raskolnikov Kitap.
- Howlett, M. (2021). Looking at the 'Field' through a Zoom Lens: Methodological Reflections on Conducting Online Research During a Global Pandemic. *Qualitative Research*, 1–16. <https://doi.org/10.1177/1468794120985691>.
- Jiménez-Rodríguez, D., Santillán García, A., Montoro Robles, J., Rodríguez Salvador, M. d. M., Muñoz Ronda, F. J., & Arrogante, O. (2020). Increase in Video Consultations During the COVID-19 Pandemic: Healthcare Professionals' Perceptions about Their Implementation and Adequate Management. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(14), 5112. <https://doi.org/10.3390/ijerph17145112>.
- Kohler, U. (2020). Survey Research Methods during the COVID-19 Crisis. *Survey Research Methods*, 14(2), 93–94. <https://doi.org/10.18148/srm/2020.v14i2.7769>.

- Lobe, B., Morgan, D., & Hoffman, K. A. (2020). Qualitative Data Collection in an Era of Social Distancing. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1–8. <https://doi.org/10.1177/1609406920937875>.
- Matthewman, S., & Huppertz, K. (2020). A Sociology of Covid-19. *Journal of Sociology*, 56(4), 675–683. <https://doi.org/10.1177/1440783320939416>.
- Önal, M. F. (15 Nisan 2020). Dijital Çağın Tehlikesi: Sayısal Bölünme. *e-Devlet Türkiye*, (Çevrimiçi) <http://www.egovturkey.com/dijital-cagin-tehlikesi-sayisal-bolunme-15042020>.
- Pacht, E. R., Turner, J. W., Gailiun, M., ... John, R.C.S. (1998). Effectiveness of Telemedicine in the Outpatient Pulmonary Clinic. *Telemedicine Journal: the official journal of the American Telemedicine Association*, 4(4), 287–292. <https://doi.org/10.1089/tmj.1.1998.4.287>.
- Roberts, L. D. (2015) Ethical Issues in Conducting Qualitative Research in Online Communities, *Qualitative Research in Psychology*, 12(3), 314–325. <https://doi.org/10.1080/14780887.2015.1008909>.
- Saunders, B., Sim, J., Kingstone, T., Baker, S., Waterfield, J., Bartlam, B., Burroughs, H., & Jinks, C. (2018). Saturation in Qualitative Research: Exploring Its Conceptualization and Operationalization. *Quality & Quantity*, 52(4), 1893–1907. <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0574-8>.
- Tekin, H. H. (2012). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101–116. (Çevrimiçi) <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/521/4777>.

Yazar katkı paylaşımı:

Yazarlar araştırma konusunu birlikte belirleyerek araştırma yöntemini birlikte tasarlamışlardır. Kaynak taramasını ilk yazar yapmıştır. Makale yazımı her iki yazarın da eşit katkısı ile gerçekleşmiştir. Eleştirel son okuma ikinci yazar tarafından yapılmıştır.